

**HET IS GEEN KOLONIE, HET IS EEN WERELD
VROUWEN BEREIZEN EN BESCHRIJVEN INDIË 1852-1912**

[pag. 39]

**Augusta de Wit (1864-1939)
Het is geen kolonie, het is een wereld**

Darja de Wever

Tot op de dag van vandaag geniet Augusta de Wit in het buitenland nog faam als reisschrijfster. In de hedendaagse Engelstalige koloniale literatuur over Zuid-Oost Azië wordt nog regelmatig aandacht geschonken aan haar werk. Haar reisimpressies over Java werden aan het eind van de twintigste eeuw zelfs nog meerdere malen herdrukt.¹ Hoe anders verging het haar in eigen land.

Augusta de Wit werd geboren in Nederlands-Indië maar woonde er ook tweemaal als volwassene een aantal jaren. Over de reizen die zij in Indië maakte schreef zij krantenartikelen die gebundeld werden in twee boeken: *Facts and fancies about Java* (1898), dat pas jaren later in het Nederlands werd vertaald als *Java: feiten en fantasiën* (1905) en *Natuur en mensen in Indië* (1914), waarin zij verslag doet van een grote reis door de archipel. Als Aya Zikken rond 1980 door Sumatra trekt neemt ze in haar handbagage *Natuur en mensen in Indië* mee. In haar reisverslag citeert zij passages uit het boek, omdat De Wits beschrijvingen in haar ogen nog steeds zeer treffend en herkenbaar zijn: 'ruim vijftig jaar geleden en het is er nog net zo.'² De Wits tijdgenote Anna Weber-Van Bosse merkt op dat de beschrijving van Javaanse vissers op het strand in *Facts and fancies about Java* zo geslaagd is, dat ze tijdens het lezen van deze passage steeds terug moet denken aan haar eigen reiservaring in Indië.³

Hoewel Augusta de Wit in haar tijd in Nederland beschouwd werd als belangrijke reisschrijfster over Indië, krijgen haar reisteksten tegenwoordig in geen enkel Nederlandstalig overzichtswerk over dit onderwerp een plaats. Zij wordt voornamelijk nog herinnerd als de auteur van de novelle *Orpheus in de dessa* (1902), niet alleen een van de succesvolste boeken in haar tijd, ook lang daarna nog vele malen herdrukt.⁴ Bij de beoordeling van haar werk hebben critici vanaf het begin de nadruk gelegd op haar lyrische beschrijvingen van natuur en landschap van Indië.⁵ Volgens huidige critici zouden die haar werk achterhaald en weinig lezenswaardig maken. Het is een onterecht en eenzijdig oordeel dat Augusta de Wit geen recht doet. De in deze bloemlezing opgenomen fragmenten spreken voor zich.

Een eigen loopbaan

Zonder zich als zodanig te profileren was Augusta de Wit een van de voorloopsters van wat wel de eerste feministische golf wordt genoemd. Al jong nam zij het besluit haar eigen weg te gaan en voor een ander leven te kiezen dan in de negentiende eeuw voor vrouwen uit haar milieu vanzelfsprekend was. In haar eigen woorden: 'Aan de vrouwenbeweging, waarvoor ik zoolang ik mij van een eigen oordeel bewust ben, geestdriftig heb gevoeld, heb ik in zo verre deelgenomen als ik ben gaan studeeren en een eigen loopbaan heb verkozen boven het jongemeisjesleven thuis, dat in mijn eigen tijd het normale heette.'⁶ De Wit bedoelt dat voor haar, in de periode tussen school en huwelijk, als

[pag. 40]

meisje uit de betere kringen een specifieke gedragscode gold. Aan die bestaande fatsoensnormen wilde zij niet voldoen. In plaats daarvan ging zij, na de meisjes-HBS in

Utrecht gevolgd te hebben, studeren in Londen en Cambridge en leidde daarna een zelfstandig en ongehuwd bestaan.

Augusta de Wit werd een succesvol schrijfster, journaliste en critica. Haar gevarieerde literaire oeuvre bestaat uit reisteksten, novellen, verhalen en romans, die zich voor het grootste deel in Indië afspeelden. Zij is een van de eerste Nederlandse auteurs die in verhalen Indië probeert te beschrijven vanuit het perspectief van de autochtone Indonesiër. In haar bundel *Verborgene bronnen* (1899) zijn twee verhalen opgenomen, *Vijandschap* en *De hoogste wet*, waarin zij de wereld van de inheemse bevolking op een nieuwe manier toont, door de Nederlandse overheerser er geen rol van betekenis in te laten spelen. Haar werk werd niet alleen zeer gewaardeerd door de lezers, gezien de grote oplages en vele herdrukken van haar boeken, maar ook vakgenoten en critici van naam zwaaiden haar lof toe.

Als cultureel journaliste schreef De Wit voor verschillende Nederlandse en Indische kranten, zoals het Utrechtsch Dagblad en de Javabode. Als buitenlands correspondentente voor De Nieuwe Rotterdamsche Courant werkte zij onder meer in Berlijn, Parijs en Nederlands-Indië. Voor deze krant schreef zij bovendien decennialang over nieuw verschenen boeken, voornamelijk Duitse en Engelse, aangezien zij als vaste stelregel hanteerde geen Nederlandse literatuur te bespreken. Ook vertaalde zij werk van anderen in het Nederlands. Zij hield regelmatig lezingen over uiteenlopende onderwerpen en genoot als spreekster grote waardering. Veel van haar boeken verschenen in vertaling in het Engels, Frans en Duits. Voor de vertalingen in het Engels was zij zelf verantwoordelijk. Volgens haar Amerikaanse uitgever beheerste ze die taal als een native speaker.⁷ Het grootste deel van haar leven leidde Augusta de Wit een nomadenbestaan. Ze was niet door werk of een vaste partner aan Nederland gebonden en verbleef veel in het buitenland. Zich echt settelen deed ze maar eenmaal. In 1905 liet zij in de kunstenaarskolonie Laren een huis bouwen. Daar woonde zij vlakbij het socialistisch bevlogen kunstenaarsechtbaar Henriëtte en Rik Roland Holst-van der Schalk met wie zij goed bevriend was. Toen haar huisgenote Philhelmina Catherine Oskam vrij plotseling trouwde, verkocht ze het huis. Volgens haar vriendin Henriëtte Roland Holst zijn de jaren in Laren voor Augusta de Wit de mooiste en meest productieve geweest.⁸

Fantasie en werkelijkheid

Augusta's wieg stond in Siboga (Sibolga) op Sumatra, waar zij op 17 februari 1864 geboren werd. Haar vader Jan Carel de Wit, wiens eerste vrouw was overleden, was negen maanden daarvoor hertrouwd met haar moeder Anna Maria Johanna de la Couture. Na Augusta werden nog twee zusjes en twee broertjes geboren, van wie er een maar kort in leven bleef. De Wit woonde tot haar tiende in Indië, onderbroken door een lang verlof tussen 1869 en 1872 wegens ziekte van haar vader. Jan Carel de Wit had sinds 1847 voor de overheid in Indië gewerkt en in 1865 met het residentschap van de Padangse Bovenlanden aan Sumatra's westkust de top van zijn carrière bereikt. Na zijn ziekteverlof bracht Augusta het tweede deel van haar 'Indische' jeugd door op Timor, waarvan haar vroegste duidelijke herinneringen aan Indië dateren, zoals zij later in een brief schrijft: 'het huis en de tuin, enkele kennissen van mijn ouders, een Chineesche

[pag. 41]

tempel op een in zee vooruit springende rots, waar wij dikwijls heengingen om den zonsondergang te zien'.⁹

Twintig jaar later, begin 1894, vertrok de 30-jarige Augusta de Wit opnieuw naar Indië - ongetrouwd en zoals dat heet hoger opgeleid - om in Batavia (Jakarta) te gaan lesgeven in Engels, Duits en geschiedenis aan de Hogere Burgerschool voor meisjes. Voor die tijd was dat een vrij ongebruikelijke stap voor een vrouw alleen.¹⁰

Het wonen en lesgeven in Batavia vergden veel van Augusta de Wits gezondheid, die vanaf haar jeugd al broos was.¹¹ Twee jaar na aankomst stopte zij met lesgeven en ging voor de Engelstalige krant Singapore Straits Times (reis)impressies over Java schrijven. In Nederland had zij al haar eerste schreden gezet als auteur. Onder het pseudoniem George W. Sylvius publiceerde zij in een aantal tijdschriften verhalen. Het hernieuwde contact met en

het verblijf in haar geboorteland was van grote betekenis voor de verdere ontwikkeling van haar literaire schrijverschap. Indië zou voor de rest van haar leven haar grote inspiratiebron en studieobject zijn. 'Het is geen kolonie, het is een wereld', laat ze een van haar romanpersonages treffend opmerken.¹² Waarschijnlijk was Augusta de Wit met deze in het Engels geschreven artikelen voor de Singapore Straits Times de eerste Nederlandse vrouwelijke correspondent van een Engelstalige krant. Ook als journaliste had zij nu haar eerste schreden gezet.

De artikelen worden in 1898 gebundeld en in de boekenreeks van de krant uitgegeven onder de titel *Facts and fancies about Java* – een debuut in het Engels, ook dit is vermoedelijk de eerste keer voor een Nederlandse schrijver.¹³ In 1900 verschijnt een tweede herziene druk van het boek, waaraan meer dan 150 foto's zijn toegevoegd.¹⁴ Er staat als motto in afgedrukt: 'Fancy with fact is just one fact the more'. Naast de titel wil De Wit met dit motto kennelijk nog eens extra benadrukken dat haar op schrift gestelde indrukken van Java geen feitelijk reisverslag vormen. Hoewel het de vorm heeft van een reisverslag, het verhaal begint bij de aankomst van de ik-persoon op Java en eindigt met het vertrek, is het inhoudelijk meer een literaire en sociologische interpretatie van haar (reis)ervaringen op Java. Want zij is, zo schrijft zij, overtuigd dat 'de fantasie even wezenlijk is als de werkelijkheid'. In haar eersteling lag haar literatuuropvatting al besloten. Vele jaren later herhaalt zij nog eens in een brief dat voor een schrijver de realiteit nodig is als springplank naar een 'hoogere werkelijkheid, de blijvende geestelijke'.¹⁵ In de Nederlandse vertaling, *Java: feiten en fantasiën*, die pas zeven jaar later verschijnt werd het motto niet opgenomen. Binnen de Indisch-Nederlandse literatuur is het vermoedelijk het eerste literaire reisverhaal.¹⁶

Op zoek naar de essentie van Java

Een kenmerkend aspect in het werk van *fin de siècle* auteur Augusta de Wit is het geloof in één bindend principe, dat geest en stof omvat. Als kunstenaar vervult zij een middelaarsfunctie tussen het fysische en het metafysische. De mens is één met de natuur en alle andere mensen, allen maken deel uit van dat grote universum.¹⁷ In *Orpheus in de dessa* ondergaat Bake, een Nederlandse ingenieur die op Java werkt en vastbesloten is rijk te worden, 'het bijna fysieke gevoel' van metafysische eenheid als hij naar de fluitmuziek en de verhalen van het kreupele Javaanse jongetje Si-Bangkok luistert. 'Hij besepte zich zelden als een hoeveelheidje in de oneindigheid van leven die hem omring-

[42]

de, niet wezenlijk onderscheiden van hoeveelheidjes, die mensen of rotsen of sterren waren.' Die momentane eenheidservaring doet hem tijdelijk zijn zucht naar materieel gewin vergeten, of in ieder geval de betrekkelijkheid ervan inzien.

In De Wits nagelaten papieren staat ergens genoteerd: 'wensch: West en Oost te verbinden. Dat is wat wij nodig hebben. Tegenover de Machine Den Geest.' Het bindende principe tussen op het oog zo verschillende werelden is ook het thema in De Wits eerste boek *Facts and fancies about Java*. In het naschrift vraagt zij zich af hoe ze de suikerrietverwerkingsfabriek, waar de 'stoommachines hijgen en menselijke wezens zwoegen en zweeten' kan verenigen met de mystieke wereld van ceremoniën op Java, zoals bijvoorbeeld de door haar mooi en met inzicht beschreven 'rijstbruiloft' voor de oogst. Haar conclusie is dat de grote bekoring van Java juist 'dat voortdurende samensmelten van het poëtische, het legendarische, het fantastische, met de nuchterste werkelijkheid' is. Het wezen van Java ligt in De Wits optiek in de werkelijkheid én in de verbeelding. Een mooie illustratie hiervan is haar beschrijving van de heilige waringin, midden in een suikerrietveld, die eigenlijk omgehakt zou moeten worden, omdat zijn wortels de grond uitputten en zijn schaduw de jonge planten doodt, maar die niettemin blijft waar hij staat. Niemand, ook niet de kapitalistische planter, zal het namelijk in zijn hoofd halen de boom te kappen, uit angst voor de wraak van de beschermgeest die in de boom woont. Het is een zinnebeeld dat De Wit regelmatig in haar werk laat terugkeren.

Scherpzinnige observaties

In tegenstelling tot de meeste 19de-eeuwse Engelstalige auteurs van reisteksten over Java verkent De Wit in haar artikelen niet alleen tropisch Nederland, maar verdiept ze zich ook intensief in de wereld van de autochtone Indonesiër. Haar poging om de intrinsieke waarde van een andere, niet-westerse, cultuur in kaart te brengen moet nogal wat gevraagd hebben van de Engelse koloniale krantenlezers voor wie zij haar stukken aanvankelijk schreef, vertrouwd als zij waren met beschrijvingen van het eiland van beroemde reisschrijvers als A.R. Wallace en E.R. Scidmore waarin het eiland en de kolonie Java samenvielen¹⁸. In hun reisverslag en in tal van andere werd het eiland bezongen als het mooiste tropische eiland van de wereld, omdat het min of meer 'as finished as little Holland itself' was, een modelkolonie met prachtige gecultiveerde natuur en moderne infrastructuur. Hun waardering voor het land was gebaseerd op de bewondering voor het 'groots' dat de Nederlanders er verricht hadden. De Wit daarentegen beperkt zich niet alleen tot de wereld waartoe zij als Europese witte vrouw automatisch toegang had, maar concentreert zich juist op de complexe nieuwe en andere wereld. Kennelijk ligt deze oplettende houding in haar persoonlijkheid besloten, want goede vriendinnen als de schilderes Maria Bilders-van Bosse en de dichteres en socialiste Henriëtte Roland Holst, noemen haar scherpe waarnemingsvermogen, ook voor zaken die niet direct in het oog springen, als een van haar meest kenmerkende eigenschappen. Een kwaliteit die in haar reisimpressies tot uitdrukking komt in raak opgeschreven scherpzinnige observaties, die ook meer dan honderd jaar later nog boeiend zijn om te lezen.

Facts and fancies about Java is geschreven vanuit de perceptie van een nieuwkomer die arge-

[pag. 43]

loos een andere, nieuwe wereld verkent. De lezer krijgt een uitgebreide, levendige inkijk in de hoofdstukken *Een hotel in Batavia*, *De stad*, *Een Indisch huis*, *Het maatschappelijk leven* en *Te Buitenzorg*. De huizen en parken in Batavia worden weliswaar vanuit eurocentrisch oogpunt beschreven en bewonderd, maar er wonen niet alleen Europeanen in de stad, zoals dat vaak bij tijdgenoten het geval lijkt te zijn. Autochtone Indonesiërs en Chinezen maken voor haar vanzelfsprekend deel uit van het stadsleven en krijgen dus ook in haar beschrijving een plaats. In tegenstelling tot de Europeanen durven zij zich overdag wel buiten op te houden omdat zij beter tegen het klimaat kunnen. Maar als de welkome koelte van de avond in Batavia aanbreekt dan begint het 'officieele karakter van het maatschappelijk leven' der Europeanen. In die sterk hiërarchisch opgebouwde koloniale samenleving trof haar die totale fixatie op carrière maken, overal en op elk moment van de dag. Het zette haar aan tot treffende schetsen van het sociale koloniale leven buitenshuis. Het hierna opgenomen eerste tekstfragment vormt hiervan een mooie illustratie.¹⁹

Mogelijk gevoed door haar eigen onconventionele levensstijl is Augusta de Wit zich zeer bewust van het gevaar in stereotyperingen en vooroordelen te vervallen. Vaak wikt en weegt zij haar mening over allerlei nieuwigheden en betreft de lezer daarbij in haar overwegingen. 'De in Holland geijkte maatstaf van fatsoen moet hier ter zijde gelegd worden'. Zo vindt zij bijvoorbeeld de sarong en kabaya voor vrouwen - 'die alle natuurlijke lijnen en golvingen van het vrouwenlichaam uitwischt' - en de Indische vrijetijdsdracht voor mannen, bestaande uit een 'witte kabaai en een broek van dun saronggoed met een patroon van blauwe en gele bloemen, kapellen en draken!', de kleine en smal gebouwde Javanen goed staan, maar 'uit artistiek oogpunt' absoluut verwerpelijk voor de 'stoergebouwde' Hollander. Niettemin is ze - een aantal hoofdstukken verderop - van mening dat dergelijke kleding in de tropen praktisch gezien noodzakelijk is, omdat het klimaat zo veel beter te verdragen is. Dat is volgens haar ook de reden waarom Europese mannen en vrouwen op Java zoveel gezonder zijn dan in de Engelse koloniën, waar men blijft vasthouden aan de Europese mode. Een gewaagde uitspraak, als men bedenkt dat Nederlanders in de kolonie in Engelse reisbeschrijvingen vaak om hun Indische outfit belachelijk werden gemaakt.

De Wit kan ook buitengewoon geestig en vol zelfspot zijn. Haar eerste kennismaking met de rijsttafel wordt op hilarische en unieke wijze beschreven. Vol humor beschrijft zij de lichamelijke en zintuiglijke stadia die ze tijdens het eten doormaakt.

Sociaal betrokken

Helaas is er weinig bekend over De Wits ideeën over het schrijven en het schrijverschap, aangezien zij altijd 'principeel' geweigerd heeft om interviews te geven of anderszins 'persoonlijk' naar buiten te treden om nader over haar literaire werk of (privé)leven te vertellen. Zij was van mening dat 'het publiek niets anders over een schrijver hoeft of dient te weten dan wat uit diens oeuvre blijkt. Mijn indrukken van Indië kan iedereen lezen waar die in mijn werken staan en wat gaat de rest den lezer aan?!' ²⁰

De socialistisch getinte maatschappelijke betrokkenheid waarvan De Wit in haar literaire geschriften blij gaf was voornamelijk gericht op Indië en de positie van de Indonesiërs. Zij droeg

[pag. 44]

het socialisme een warm hart toe - zoals ze het zelf uitdrukte: 'in dezen zin althans, dat ik de huidige inrichting van de maatschappij besepte onrechtvaardig te zijn en een oorzaak van leed' - maar in tegenstelling tot vrienden als Henriëtte Roland Holst en Herman Gorter, ging zij er niet voor op de barricaden staan. Zelf vond zij dat ze vooral in haar verhalenbundels *De wake bij de brug* (1918) en *De drie vrouwen en het heilige woud* (1920) haar zienswijze duidelijk zichtbaar had gemaakt. In de werken daarvoor, zoals in de novelle *Orpheus in de dessa* 'voelde' ze wel al 'socialistisch' maar wist er verder niets van af. Het echte inzicht en de kennis kwamen pas later vond zij zelf.²¹

In 1899 publiceerde de jurist Conrad Theodoor van Deventer het spraakmakende artikel *Een eereschuld* in het culturele tijdschrift *De Gids*. Hij was er tijdens zijn verblijf in Indië van overtuigd geraakt dat de Nederlandse overheid veel meer moest investeren in verbetering van de leefomstandigheden van de autochtone Indonesiër. Hij werd een van de belangrijkste woordvoerders van de 'ethische richting'. De Wit had af en toe contact met hem, ook omdat hij een korte periode in de redactie van *De Gids* zat en veel van haar werk in dit tijdschrift werd gepubliceerd voordat het in boekvorm verscheen. Het ethische gedachtegoed verbond verschillende mensen die vaak niet in persoonlijk contact met elkaar stonden. Zo hebben Augusta de Wit en Marie van Zeggelen noch in Nederland, noch in Indië contact met elkaar gehad, terwijl zij beiden gezien worden als belangrijke literaire representanten van deze richting. In een verhaal dat De Wit schreef ter ere van de verschijning van de *Max Havelaar* zestig jaar daarvoor, omschrijft een van de personages het ethische gedachtegoed als volgt:

*Het oude koloniale idee van het recht van den Europeaan op den arbeid van den Inlander, dat hoort men door niemand meer verdedigen. Het recht van den overheerscher is zijn plicht geworden. En dat, dat nieuwe gevoel, dat verantwoordelijkheidsbesef in plaats van de hebzucht van vroeger, - dat dankt Holland aan Multatuli; - met zijn Havelaar heeft hij het geweten van de natie wakker geschud.*²²

In zijn toonaangevende boek *Orientalism* schrijft Edward Said dat Europese reizigers in hun reisverslagen al eeuwenlang een beeld van het Oosten schetsen dat alleen in hoofden bestaat. Het is een mythe vol stereotyperingen die ver staat van de werkelijkheid in de tropen, maar tegemoet komt aan een soort collectief idee in het westen over 'de ander'.²³ Volgens hem heeft een reisbeschrijver uit het land van de kolonisator de neiging om bepaalde gegevens uit te kiezen of aspecten te belichten die weerklank vinden in de bestaande idee over het oosten, en daarmee de mythe bevestigen. De gedwongen onderworpenheid van een volk wordt gerechtvaardigd door het consequent te stereotyperen als anders, onbeschaafd, kinderlijk, lui en dergelijke. En inderdaad, in De Wits Javaboek komt een aantal zinsneden voor die een postkoloniale lezer hevig doen fronsen, telkens als De Wit

[pag. 45]

volwassen Javanen een zekere kinderlijkheid toedicht. Toch is dit bij nadere beschouwing niet geringschattend bedoeld. De Wit lijkt hen juist te benijden om hun vermogen tevreden te zijn en te kunnen genieten van eenvoudige dingen. 'Het ras heeft een speciale gave voor geluk, de vrije gift van diezelfde ondoorgrondelijke machten, die volkeren van 't Noorden met

vlijt, zedelijke begrippen en de onweerstaanbare begeerte naar kleeren hebben gekastijd.’ De Wits verdienste is dat zij wel stilstaat bij de grote culturele verschillen tussen West-Europeanen ('Noordelingen') en Javanen, maar daarbij geen ideologisch gekleurd waardeoordeel, superieur tegenover inferieur, gebruikt. Zij beschrijft zo objectief mogelijk, met een oprechte en haast wetenschappelijke belangstelling, maar beseft zich tegelijkertijd niet de wijsheid in pacht te hebben om een andere cultuur te kunnen doorgronden. Toch lukt het haar om ook de moderne lezer mee naar binnen te nemen door de bamboe omheining van een Javaans dorpje en een minutieuze rondleiding te geven langs de dagelijkse en jaarlijkse kringloop van het bestaan in een dessa. Met haar beeldende beschrijvingen die getuigen van antropologisch inzicht weet Augusta de Wit in *Java: feiten en fantasiën* een aantal essentiële zaken uit het dagelijkse leven van Javanen inzichtelijk te maken evenals wat er zoal omging in tropisch Nederland op Java eind 19de eeuw.²⁴ En dat met een levendigheid en frisheid die de tand des tijd makkelijk doorstaat.

¹In zijn voorwoord van *Java. A travelers anthology*. noemt James Rush, de samensteller van de bloemlezing, Alfred Wallace en Augusta de Wit zijn ‘personal favourites gleaned from years of reading about Java’ (1996), p. viii. Haar Engelstalige debuut *Facts and fancies about Java* werd in de tachtiger jaren van de afgelopen eeuw nog drie keer herdrukt in 1984, 1985 en 1987.

² *Terug naar de Atlasvlinder* in: *Drieluik Sumatra* (1995), o.a. p. 379 en 398.

³ Anna Weber-van Bosse *Een jaar aan boord H.M. Siboga* (1903). Zie het opgenomen fragment in deze bloemlezing.

⁴ Zij publiceerde de novelle al in 1900 in *De Gids*, waarbij wordt vermeld dat het tegelijkertijd in het Duits wordt uitgegeven.

⁵ De neerlandica Jacqueline ten Bel merkt in haar proefschrift *Nederlandse literatuur in het fin de siècle* over receptie van fin de siècle-proza op dat Augusta de Wit in de kritiek rond 1900 ‘expliciet als niet damesachtig, maar juist mannelijk en zeer talentvol’ wordt omschreven, maar in de literatuurgeschiedenis ‘opeens wel samen met andere vrouwelijke auteurs behandeld’ wordt. Zij concludeert dat de indeling bij de vrouwelijke auteurs geen gunstig effect heeft gehad op de canonisatie van De Wits werk (1993), p. 260.

⁶ Augusta de Wit in een interview dat Annie Romein-Verschoor haar afnam in het kader van haar proefschrift. *Vrouwenspiegel* (herdruk 1977), p. 63.

⁷ George Parmly Day, directeur van de Yale University Press scheef haar dit in een brief d.d. 17 februari 1917 (Collectie Letterkundig Museum, Den Haag).

⁸ Onuitgegeven herinneringen van Henriëtte Roland Holst aan o.a. Augusta de Wit. (collectie Letterkundig Museum, Den Haag).

⁹ In een ongedateerde brief aan Elisabeth Augustin (collectie Letterkundig Museum, Den Haag)

¹⁰ Jean Gelman Taylor, *Smelkroes Batavia* (1988), p. 163.

¹¹ Uit de niet gepubliceerde *Herinneringen* van Henriëtte Roland Holst (collectie Letterkundig museum, Den Haag).

¹² *De godin die wacht* (1903), p. 45.

¹³ Het boek verschijnt in de reeks Straits Times Reprints van de Straits Times Press in Singapore.

¹⁴ Deze ‘second edition, revised and enlarged’ is een gezamenlijke uitgave van de Haagse uitgever W.P. van Stockum en de Londense uitgever Luzac en Co.

¹⁵ Citaat afkomstig uit een ongedateerde brief aan Adriaan Roland Holst (collectie Letterkundig Museum, Den Haag).

¹⁶ Voor de vertaling droeg de componiste Cornelia van Oosterzee zorg in samenwerking met Augusta de Wit. Van deze vertaling verscheen in 1907 nog een 'goedkope uitgave', wel een met goud op snee.

¹⁷ M. Kemperink: *Het verloren paradijs, De Nederlandse literatuur en cultuur van het fin de siècle* (2001), p. 253-255, 331.

¹⁸ Zoals nader werd uitgewerkt in de inleiding van *Java, A Travellers' Anthology*, compiled and introduced by James R. Rush (1996).

¹⁹ De Engelse literatuursocioloog D.M. Roskies karakteriseerde De Wits analyse als volgt: 'This woman can botanize and classify as well as any professionally-detached sociologist (and in more elegant prose too).' In: *Imperial Perceptions: Examples of Colonial Fiction from the Netherlands East Indies* (1988), p. 43.

²⁰ Citaat afkomstig uit een ongedateerde brief aan Elisabeth Augustin (collectie Letterkundig Museum, Den Haag).

²¹ Margriet van Lith, *Haat is uit den boze en het begin van alle kwaad*. In: Jaarboek Letterkundig Museum 5 (1996), p. 38.

²² Citaat staat in het verhaal 'Met een krans van koffieblossom' in: *De Nieuwe Tijd*, Revolutionair-Socialistisch halfmaandelijkse Tijdschrift (1920), p. 241.

²³ Edward W. Said, *Orientalism*, Londen (1978). In zijn definitie kan het Oosten niet los gezien worden van het imperialistische wereldbeeld. Zijn ideeën hierover hebben veel navolging gekregen.

²⁴ Zie hiervoor ook D.M. Roskies (1988): p. 44. e.v.